

Наддніпрянська Україна в другій половині XIX ст.

План

1. Початок розвитку капіталізму та Кримська війна 1853-1856 рр.
2. Загальна характеристика внутрішньої політики Олександра II.
3. Ліберальні реформи 60 – 70-х рр. XIX ст.
4. Громадівський рух та репресії царизму.
5. Народницький рух в Україні.
6. Посилення реакції під час царювання Олександра III.
7. Братство Тарасівців.

Дати:

- **1853 – 1856 рр. – Кримська війна;**
- **1861 р. - селянська реформа;**
- **1863 рр. – Валуєвський циркуляр;**
- **1876 р. – Емський указ.**

Поняття та терміни:

- «земства»
- «громадівство»
- «Братство тарасівців»
- «Чигиринська змова»

Персоналії:

- В. Антонович
- М. Драгоманов
- П. Чубинський
- Б. Грінченко.

1. Початок розвитку капіталізму та Кримська війна 1853-1856 рр.

Початок розвитку капіталізму

Промисловий переворот та зародження ринкової економіки

- **У 30-х рр. XIX ст. в Наддніпрянщині розпочалася промислова революція.**
- Процес занепаду кріпацтва і становлення нового ринкового господарства, що відбувався в цей час, здійснювався у складних умовах, під впливом різних, інколи суперечливих, чинників.
- Економіка Наддніпрянщини упродовж усього XIX ст. зберігала **аграрний характер.**
- Правобережжя було регіоном **переважання примусової праці селян-кріпаків.**
- **Зростання попиту на продукти харчування** в Європі та світі стимулювало **розвиток сільського господарства Наддніпрянщини.**
- **У першій половині XIX ст. Наддніпрянщина втягується систему світової торгівлі.**
- **Своєрідним «випробувальним полігоном» нових економічних відносин була Південна Україна,** де використання вільнонайманої робочої сили набуло найбільших масштабів і довело свою ефективність.
- **Перетворення примусової праці на перешкоду для подальшої індустріалізації та викликане цим сповільнення темпів економічного розвитку змушувало правлячі кола шукати шляхи реформування застарілих виробничих відносин.**

Місце Наддніпрянської України в зовнішній торгівлі Російської імперії

- Наддніпрянщина забезпечувала **78 % пшениці** та **55 % вовни**, які експортувалися з імперії (від загального обсягу).
- У першій половині XIX ст. чорноморсько-азовські порти за обсягами перевезень значно випереджали балтійські порти. Їх розвиток був пов'язаний з **наближеністю до українських земель, де вироблялася експортна продукція.**

Кримська війна 1853-1856 рр.

Зовнішня політика Миколи I

- Основним напрямком зовнішньополітичної діяльності уряду Миколи I стала **підтримка реакційних режимів в усій Європі.**
- В 1830-31 рр. придушив національно-визвольне **повстання в Польщі**, був одним з організаторів **розгрому Угорської революції 1848-49.**
- За Миколи I Росія вела війни за **завоювання Кавказу і Середньої Азії.**
- Важливе значення мали **російсько-іранська** (1826-28 рр.) та **російсько-турецька** (1828-29 рр.) війни.
- Особливе значення мала **Кримська війна 1853-1856 рр.**
- **Поразка Росії у Кримській війні стала причиною глибокої кризи всього режиму, встановленого Миколою I і прискорила його смерть.**

Російсько-турецька війна 1828—1829 рр.

- **Воєнні дії розгорнулися** в турецьких володіннях поблизу території України, і тому російський уряд максимально використовував її **матеріальні та людські ресурси**.
 - У 1828 р. було створено **Дунайське козацьке військо з нащадків колишніх запорожців**, що воювали у складі російської армії.
 - **Частина козаків-задунайців на чолі з кошовим отаманом І. Гладким перейшла на бік Росії.**
- За **Адріанопольським договором**, укладеним у 1829 р., Туреччина віддавала Росії **землі в гирлі Дунаю**, що раніше були **частиною володінь Задунайської Січі і де проживало українське населення.**

Кримська (Східна) війна 1853-1856 рр.

- Кримська війна (1853—1856), або Східна війна - війна між Російською Імперією і союзницькими військами Османської імперії, Великої Британії, Франції та Сардинського Королівства за панування на Близькому Сході і Балканах.
- **Причини:** прагнення Росії до посилення впливу на півдні за рахунок володінь Османської імперії, з одного боку, та бажання європейських держав послабити позиції в цьому регіоні, з іншого.
- Війна завершилась **поразкою Росії** та підписанням **ПАРИЗЬКОГО МИРУ 1856 р.** Він позбавив Росію **права мати військовий флот на Чорному морі**, а також **фортеці й прибережні арсенали**. Російська імперія публічно **відмовилася від претензій на Молдавію, Валахію та південну Бессарабію**. Російського царя позбавили покровительства над християнами Османської імперії, замінивши колективним патронатом усіх великих держав.
- **План розширення впливу Росії на південь провалився.**

W. Chapman, del. - E. Walker, lit.

Published March 17, 1895, by The Illustrated London News, 25, Abchurch Lane, London, E.C. 4, England. Published by the Ministry of War, London, England.

Deposited in the Library of Congress.

W. Chapman,
del. - E. Walker, lit.

CHARGE OF THE LIGHT CAVALRY BRIGADE.

25th OCT. 1895.

— THE BATTLE OF OMDURMAN —

W. & A. G. & Co., London, England.

Оборона Севастополя

Версія смерті Миколи I

- Існує конспірологічна версія про те що **щоб уникнути ганьби від поразки**, амбітний російський імператор 18 лютого 1855 р. наказав особистому лікарю Мандту принести **отруту** - і за кілька годин Миколи I не стало.
- Офіційно оголосили, ніби монарх **помер від застуди**.
- Того ж дня на російський трон сів 37-річний син Миколи I - **Олександр II**.

Участь українських козаків у Кримській війні

- На стороні союзних сил діяли військові підрозділи сформовані **з залишків задунайських козаків**.
- У жовтні 1853 року **Михайло Чайковський** домогся створення **регулярних козацьких підрозділів** у Турецькому війську. 23 січня 1854 року козаки склали присягу. З Константинополя привезли козакам знамено Запорозької Січі, а **Садик-Паша** (ім'я Михайла Чайковського в Туреччині) отримав від султана титул **«міріан-паша» (кошовий отаман)**.
- У лютому 1853 р. військо Садик-Паші ввійшло в **Бухарест**, а сам він став **губернатором Румунії**.
- На початок березня його війська зайняли позиції на річці Прут, готуючись до боїв із росіянами. Та уряд Австрії почав тиснути на султана, вимагаючи відвести загони. Султан погодився, висловив подяку Чайковському і навіть присвоїв йому титул «Око, вухо і правиця престолу».

2. Загальна характеристика внутрішньої політики Олександра II

Олександр II Визволитель

російський імператор
1855 -1881 рр.

Старший син Миколи I
та імператриці
Олександри Федорівни
(Прусська принцеса
Фредеріка Луїза
Шарлотта Вільгельміна
фон Гогенцоллерн).

Внутрішня політика Олександра II: ліберальний елемент

- **Поразка** Російської імперії у Кримській війні 1853—1856, **криза економічного розвитку** країни, **національно-визвольний рух** поневолених народів, примусили Олександра II **провести ряд реформ**: фінансова, відміна кріпосного права, земельна, судова, міська та ін.
- За **скасування кріпацтва** отримав ім'я «Визволитель».

ПЕРЕХІД ДО РЕАКЦІЇ

Польське повстання і Валуєвський циркуляр

- **З 1863 року** під впливом польського повстання **перейшов до реакційної внутрішньої політики:** державні реформи спрямовані на ліквідацію автономії Царства Польського у складі імперії та **Валуєвський циркуляр**, спрямований проти українського руху.

Замахи на життя Олександра II

Всього терористами-народовольцями було здійснено 10 замахів на життя імператора Олександра Другого. Ми зупинимось на найбільш значимих з них.

Замах Каракозова

- Після першого замаху на життя імператора, здійсненого 4 квітня 1866 року Каракозовим у Петербурзі, почалась низка каральних і репресивних заходів уряду, особливо це стосувалося вишів.

Замах Каракозова 4 квітня 1866 року

**Каракозов
Дмитро
Володимирови
ч**

Замах А. Березовського 25 травня 1867 року

Антон
Березовський,
діяч польського
національно-
визвольного
руху

Замах О. Соловйова 2 квітня 1879 року

Вибух в Зимовому палаці 5 лютого 1880 року

Емський указ

- На меморандум, надісланий імператору **М.Юзефовичем**, в якому той заявляв, що українці хочуть «вільної України у формі республіки з гетьманом на чолі», у 18(30) травня 1876 прийнято **Емський указ**, спрямований на витіснення української мови з культурної сфери і обмеження її побутовим вжитком.

Конституція Лоріс-Мелікова і вбивство Олександра II

- Наприкінці царювання Олександра II, яке супроводжувалося серією замахів на його особу, **«правою рукою» імператора** став **граф М.Т.Лоріс-Меліков**, який продовжив **реформування державного управління** і став ініціатором **поступового переходу до конституційної монархії**, початком якого мало стати **оприлюднення** так званої Лоріс-Меліковської **конституції**, про яку мали оголосити урочисто **1 березня 1881 р.**
- Це проголошення так і не відбулося через загибель імператора вранці 1 березня 1881 року від замаху, здійсненого в Петербурзі **терористом – народовольцем І.Гриневицьким.**

**Лоріс-
Меліков)
Михайло
Таріелович**

**Гриневицький
Ігнатій
Іоахимович**

3. ЛІБЕРАЛЬНІ РЕФОРМИ

60 – 70-х рр.
XIX ст.

РЕФОРМИ:

- **Фінансова 1860 р.;**
- **Селянська 1861 р.;**
- **Освітня 1863 р.;**
- **Земська та судова 1864 р.;**
- **Цензурна 1865 р.;**

- **Військова 1874 р.;**
- **Міська 1875 р.**

Економічний розвиток Наддніпрянщини напередодні селянської реформи 1861 р.

- Наприкінці 50-х рр. XIX ст. Наддніпрянщина була найбільш економічно розвиненим регіоном Російської імперії.
- Наявність **кріпацтва заважала** формуванню **ринкових відносин** у сільському господарстві.
- **Розвиток промисловості стримувався** відсутністю ринку **вільнонайманої робочої сили** та **вузьким попитом** на промислову продукцію.
- Міські підприємці й купці не мали можливості **купувати землю**, оскільки вона не була предметом купівлі й продажу.
- **На Правобережжі переважало використання примусової праці кріпаків, на Півдні — вільнонайманої робочої сили.**

Причини селянської реформи 1861 р.

- Поразка Росії в Кримській війні (1853—1856).
- Селянські виступи (1855 р.- «Київська Козаччина», 1856 р. — «Рух в Таврію за волею»).
- Економічна відсталість Росії.
- Розвиток ринкових відносин.

Передумови селянської реформи 1861 р.

- *Сповільнення темпів економічного розвитку країни*
- Поступове перетворення **імперії на другорядну державу.**
- **Селянських рух.**
- *Ліквідація Залишків кріпацтва на західноукраїнських землях у 1848 р.*
- Південна Україна засвідчувала *переваги вільнонайманої праці*
- *Поміщицькі господарства давали 50 % товарного хліба*
- *Кріпосне право за своєю формою та змістом було схоже на рабство.*
- *Приклад європейських монархій.*

Хід реформи

- 19 лютого 1861 р. були оприлюднені **«Маніфест»** про скасування кріпосного права та **«Положення про селян, що виходять з кріпосної залежності»**, згідно з яким її позбулися **22,5 мільйонів осіб**.
- Водночас **за поміщиками залишалися всі їхні землі**. Вони були зобов'язані надавати селянам так званий **«садибний притулок»** та **тимчасові обробіткові ділянки**, розміри яких визначалися спеціальними **«установчими грамотами»**. Община залишалась, як і раніше, недоторканою.

Місцеві особливості

- **Реформа на місцях визначалася чотирма «Місцевими положеннями».**
- **Україна підпадала під дію трьох із них.** Найвищі розміри наділів коливалися тут від **3 до 12** десятин на ревільку душу (причому найбільші показники припадали на **Степовий регіон**), нижчі були на третину менші.
- На Лівобережжі землею наділяли згідно зі **спадково-сімейним принципом**, і **відробітки тут були вищі.**
- У Київській, Подільській та Волинській губерніях — за **інвентарними правилами 1847—1848 рр.**, і повинності тут були менші.

Реакція селян

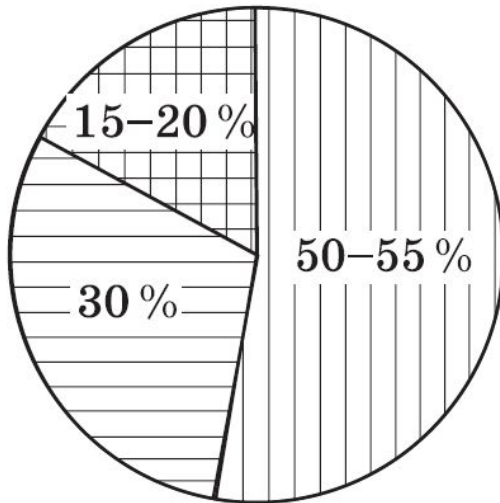
- **Способи проведення реформи подекуди наражалися на значний спротив.** Селяни відмовлялися вносити викупні платежі, вимагали наділення їх «дарчими ділянками».
- **Всього у 1861 р. в Україні відбулося близько 3,1 тисяч селянських виступів, в яких брали участь понад 2 мільйона мешканців 4160 сіл.** Найзначнішими були **Безуглівське, Бездненське повстання та Кам'янсько-Слобідське заворушення.**

Наслідки реформи

- Збереження поміщицького землеволодіння.
- Тимчасово зобов'язаний стан.
- Викупна операція.
- Зниження купівельної спроможності селян.
- Обмеження самоврядування і правового статусу селян.
- Прискорення майнової диференціації населення.

Так, близько 220 тисяч українських селян були обезземелені, 100 тисяч отримали до одної десятини, понад 1,6 мільйонів — від 1 до 3 десятин на душу.

Розшарування селянства Наддніпрянської України в пореформений період

Умовні позначення

бідняцькі господарства

господарі середнього достатку

заможні селяни

ІНШІ РЕФОРМИ

Фінансова реформа 1860 р.

- Заснування **Державного банку**, який отримав переважне право кредитування торговельних і промислових підприємств.
- Створення незалежних від місцевої адміністрації **губернських контрольних палат** для щомісячної перевірки видатків усіх установ.
- **Скасування відкупної системи податків і встановлення акцизних зборів**, які збиралися державними установами.

Освітня реформа. 1863 р.

- Прийняття **нового університетського уставу**, згідно з яким вони отримали досить широку **автономію** у питаннях внутрішнього життя.
- **Започаткування вищої освіти для жінок**, яку вони могли отримати на приватних **вищих жіночих курсах**.
- **Надання права представникам усіх станів навчатися у гімназіях**. Гімназії поділялися на **реальні** (давали можливість вступу після закінчення до вищих технічних шкіл) і **класичні** (випускники могли йти навчатися до університетів), з **окремим навчанням юнаків і дівчат**.
- **Право засновувати початкові школи надавалося приватним особам, земствам та іншим громадським установам**, але з дозволу влади.

Земська реформа. 1864 р.

- **Запровадження** у повітах та губерніях земського **(місцевого) самоврядування**, що складалося з розпорядчих (повітових і губернських земських зборів) та виконавчих (повітовий і губернських земських управ) установ.
- До повітових зборів обирали гласних (депутатів) від різних станів: землевласників, міських власників і селян.
- Гласні губернських земських установ обиралися повітовими зборами.
- У Наддніпрянщині дія земської реформи **до 1911 р. не поширювалася на Правобережжя**, оскільки царизм побоювався, що діяльність земств спричинить там пожвавлення польського національно-визвольного руху.

Судова реформа. 1864 р.

- Створення **безстанового суду**, не залежного від адміністративної влади.
- **Засідання судів** ставали **відкритими** для публіки.
- У судову практику впроваджувалася **змагальність** з участю у процесі **присяжних засідателів** (12), **прокурора** і **адвоката**.
- Розгляд дрібних громадянських і кримінальних справ здійснював **мировий суддя**, який обирався земством або міською думою.
- Місцева влада не мала права усувати з посади мирового суддю або суддів окружного суду.

Цензурна реформа. 1865

- Посилення засобів адміністративного впливу на органи друку.
- Редакторам, під загрозою закриття видань, заборонялося торкатися гострих політичних питань.

Військова реформа. 1874 р.

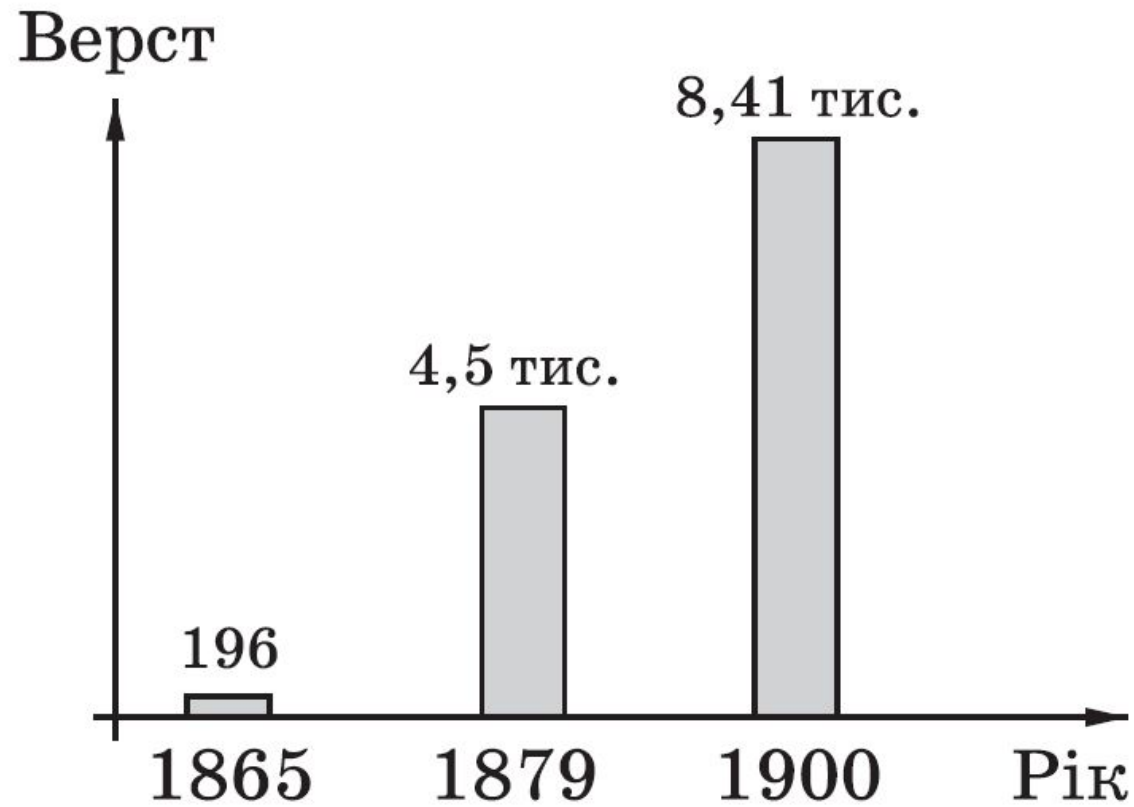
- Уведення замість рекрутських наборів нової системи комплектування армії через **запровадження загальної військової повинності для чоловіків віком від 20 років.**
- У суходільних військах служба тривала **6 років**, а на флоті **7**. Наприкінці XIX ст. було встановлено п'ятирічний термін служби в усіх родах військ. Особи, які здобули освіту, служили менший термін.
- Реорганізація системи військового управління. Країну було поділено на **15 військових округів**, до складу трьох з яких (Київського, Одеського і Харківського) входили українські губернії.

Міська реформа. 1875 р.

- У містах створювалися **міські думи і міські управи**. Виборче право надавалося **чоловікам віком від 25 років, які були власниками нерухомості**.
- Більшість міського населення усувалася від участі в самоуправлінні. Постійно діючим виконавчим органом була **міська управа, що обиралася міською думою**.
- Обидві установи очолював **міський голова**.

**Економічний та
промисловий розвиток
України у другій половині
XIX ст.**

Зростання мережі залізниць

Внесок Донецького кам'яновугільного басейну в загальноімперський видобуток угля

Рік	Усього в імперії (без Польщі), млн пудів	У тому числі в Донбасі	
		млн пудів	%
1860	7,4	6,0	81,1
1870	22,3	15,6	70,0
1880	122,3	86,3	70,5
1890	216,4	183,2	84,7
1900	734,5	671,7	91,4

Розвиток міст Наддніпрянської України в другій половині ХІХ ст.

Кількість міського населення, тис. жителів	Кількість міст	
	1863	1897
до 10	92	51
10—20	24	48
20—50	8	19
50—100	4	8
100—200	1	2
Понад 200	—	2
Усього	129	130

Найбільші українські міста наприкінці XIX ст.

Міста	Кількість населення, тис. осіб
Одеса	403,8
Київ	247,7
Харків	173,9
Львів	160,0
Катеринослав	112,8

4. Громадівський рух та репресії царизму

Розвиток українського руху в другій половині XIX ст.

- У цей період як в Європі, так і в Україні відбувалося **організаційне оформлення і вироблення ідейних основ національно-визвольних рухів**.
- Прагнення українських діячів змінити існуючий лад на справедливий, покращити життя народу в цілому; як і в європейських визвольних рухах, **головна увага зосереджувалася навколо трьох напрямків: національного, соціального і загальнодемократичного**.
- Перед українським рухом стояла проблема **вироблення** збалансованої у національній, загальнодемократичній і соціальній площинах **політичної платформи**, що була б прийнятною для більшості прошарків українського суспільства.

ГРОМАДІВСЬКИЙ РУХ

Періодизація розвитку громадівського руху

Період, дата	Діяльність		Друкований орган
	Форма	Зміст	
I. 1859—1863 рр.	Легальна	Дослідження української культури і мови	Журнал «Основа»
II. Кінець 1860—1875 рр.	Напівлегальна	Наукова українознавча діяльність російською мовою	Газета «Киевский телеграф»
III. 1875—1890 рр.	Нелегальна	Пошуки форм легальної діяльності й перенесення центру політичної боротьби до Галичини (ідея «галицького П'ємонту» В. Антоновича)	Журнал «Киевская старина»

Перший, легальний період

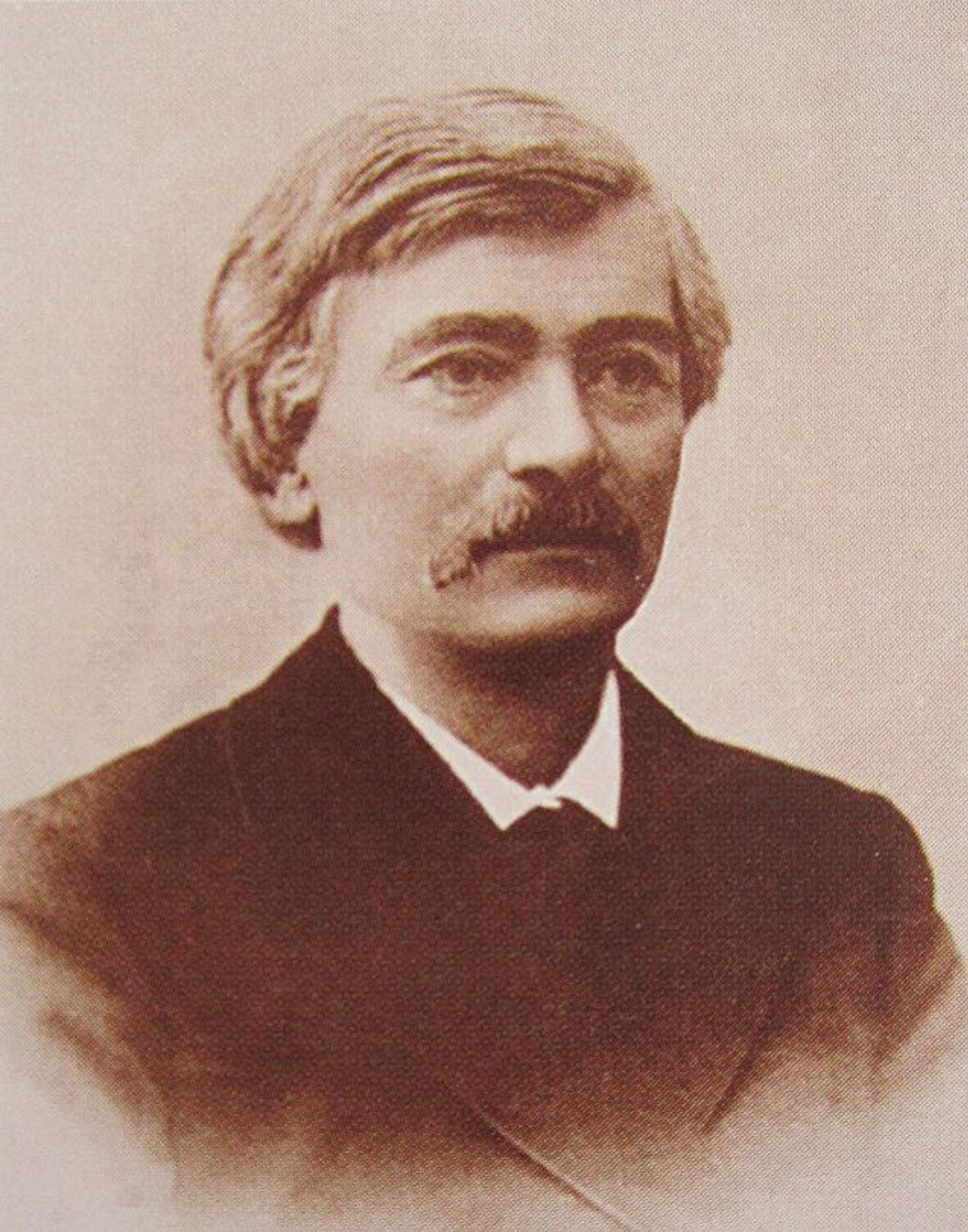
1859-1863 рр.

Стара Громада

- **Стара Громада** — організація української інтелігенції у Києві, займалася громадською, культурною та просвітницькою діяльністю, діяла з 1859 до 1876, коли була заборонена Емським указом.
- Серед членів «Старої громади» були Володимир Антонович, Тадей Рильський, Павло Житецький, Микола Лисенко, Михайло Старицький, Павло Чубинський, Володимир Страшкевич та інші.

Стара Громада

Антонович Володимир Боніфатієвич

український історик,
археолог, етнограф,
археограф, член-
кореспондент Російської
АН з 1901; професор
Київського університету
з 1878; належав
до **хлопоманів**;
співорганізатор Київської
Громади.

Хлопоманство

- **Хлопоманство** — кількісно невелике відгалуження українського культурно-національного руху другої половини XIX ст., що об'єднувало представників ліберальної інтелігенції, які виступали за зближення із селянством.

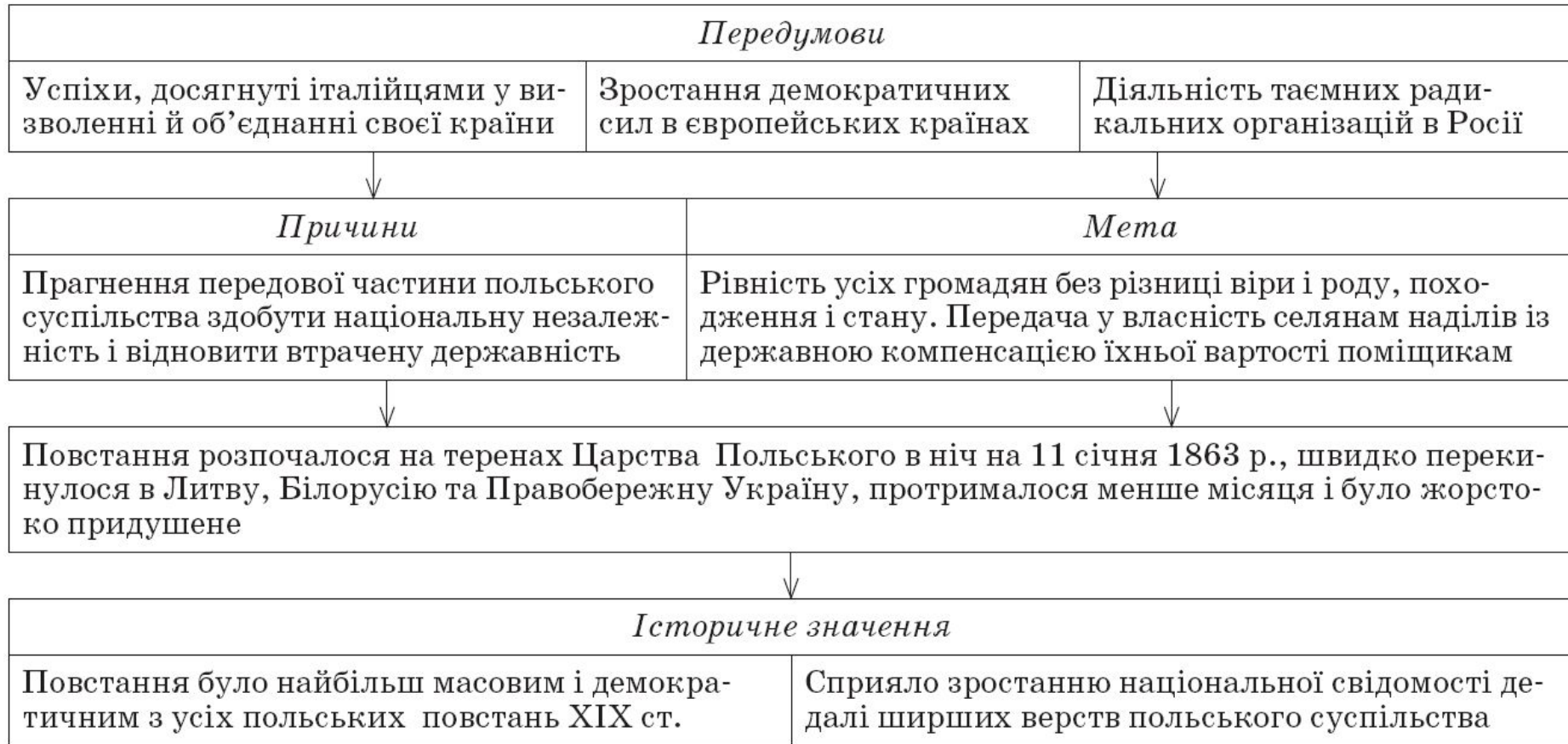

Польське повстання 1863—1864

- **Січневе повстання** — польське національне визвольне повстання 1863–1864 років проти панування Російської імперії. Разом з поляками у повстанні взяли участь **литовці**, **білоруси** й **українці**.
- Найбільше польське повстання, що знайшло підтримку міжнародної громадської думки. Носило характер партизанської війни, під час якої відбулося близько **1200** битв і сутичок. Скінчилося поразкою повстанців, з яких **кількадесят тисяч загинули** в сутичках, близько однієї **тисячі** були страчені, близько **тридцяти восьми тисяч** засуджені до каторги чи заслані до Сибіру, а близько **десяти тисяч** подалися на еміграцію.

Польське повстання 1863—1864 рр.

Причини зміни ставлення російської влади до українського руху і видання Валуєвського циркуляру

- Недавні події **польського повстання 1863—1864 рр.** Незважаючи на лояльність українців до царського режиму, український рух сприймався як **«польська інтрига»**, спрямована проти російської влади.
- **Розгортання нелегальної діяльності різних опозиційних царизмові організацій** («Земля і воля» та ін.), що розповсюджували заборонену літературу і підбурювали невдоволених реформою 1861 р. селян до виступу.
- **Стрімке зростання кількості україномовної наукової, навчальної і релігійної літератури**, що сприяло відродженню **«малоросійської народности»** та **«южнорусского сепаратизма»**.

Валуєвський циркуляр. 1863 р.

- Валуєвський циркуляр 18 липня 1863 року — **таємне розпорядження** міністра внутрішніх справ Російської імперії **Петра Валуєва** до територіальних **цензурних комітетів**, в якому наказувалося **призупинити видання значної частини книг, написаних «малоросійською», тобто українською мовою.** Згідно з указом заборонялась **публікація релігійних, учбових і освітніх книг**, однак **дозволялась публікація художньої літератури.**
- Мотивом до видання циркуляру став страх царської влади, що публікації книг українською мовою стимулюють **зростання сепаратистських, пропольських та антицарських настроїв.**
- Згодом дію Валуєвського циркуляру було закріплено і розширено шляхом видання імператором Олександром II **Емського указу 1876 року.**

Другий, напівлегальний період

Кінець 1860-х-1875 рр.

Південно-Західний відділ Імператорського Російського географічного товариства в Києві

Передумови відкриття

Військове відомство в умовах загострення міжнародного становища потребувало інформації, необхідної для складання детальних топографічних карт

Щоденні потреби органів влади, пов'язані з реалізацією селянської реформи 1861 р.

Зосередження в Києві значних наукових сил: тут діяли Комісія по розгляду давніх актів, Комісія по опису губерній Київського освітнього округу

13 лютого 1873 р. в Києві відбулося урочисте відкриття Південно-Західного відділу Імператорського Російського географічного товариства. Головою відділу було обрано Г. Галагана, управителем справ — П. Чубинського. Друкований орган: «Записки Юго-Западного отдела». У відділі працювало 76 дійсних членів

Діяльність відділу

- 1874 р. вперше було проведено одноденний перепис населення Києва
- Проведення в серпні 1874 р. III Археологічного з'їзду
- Створення етнографічного музею, бібліотеки та архіву
- Активна видавнича діяльність: опубліковано сім томів «Трудов Юго-Западной экспедиции», два томи «Записок Юго-Западного отдела», видано три збірки праць М. Максимовича тощо
- Березень 1875 р. Відділ брав участь у географічному конгресі та виставці в Парижі

Червень 1876 р. На підставі Емського указу відділ було ліквідовано

Емський указ

Розпорядження російського імператора
Олександра II, підписане 18 травня **1876** р.
у німецькому місті **Емс**

*і спрямоване проти українського
національно-культурного руху.*

Указ забороняв:

- **Ввозити з-за кордону** будь-які **книжки українською мовою**
- **Видавати українською мовою оригінальні твори**, тексти п'єс для театральних вистав і нот, крім історичних пам'яток із збереженням правопису оригіналу.
- **Робити переклади українською мовою** з інших мов
- Ставити **сценічні вистави** і влаштовувати **публічні читання українською мовою**.
- **Діяльність театральних труп із суто українським репертуаром**.
- **Видання газети «Киевский телеграф»**, за шкідливий вплив і залучення до діяльності неблагонадійних осіб.
- **Діяльність у Києві Південно-Західного відділу Імператорського Російського географічного товариства**.
- **Викладання** в початкових школах **українською мовою** і предписував **вилучати з бібліотек українські книжки**.
- **В'їзд у південні губернії і столиці М. Драгоманова, П. Чубинського** і вислання їх «з краю» під таємний нагляд як невиправних і небезпечних агітаторів.

Наслідки Емського указу для українського руху

- Стимував розвиток української культури.
- Обмежував засоби впливу на пробудження національної свідомості українського народу.
- Призвів до дезорганізації на певний час українського руху в Наддніпрянщині, але не до його припинення.

Історичне значення громадівського руху

- Наукова діяльність громадівців заклала **основи української науки**.
- Громадівці справили чималий **вплив на розвиток українського руху в Західній Україні**.
- **Завершили об'єднання** двох регіональних течій українського руху в Російській імперії: **лівобережного**, що починався з відродження на Слобожанщині й продовжував свої традиції в Кирило-Мефодіївському братстві, та **правобережного**, що укоренився в **«українській школі» польської літератури** і знайшов продовження в діяльності **хлопоманів**.
- Громадівці своїми плідними дослідженнями з історії, етнографії, статистики і мовознавства довели, що **українство має глибоке історичне коріння, чіткі етнічні особливості й окреслені етнічні межі**.
- Забезпечили **наступність поколінь** в українському русі.

5. Народницький рух в Україні

Народництво - ідеологія і громадсько-політичний рух, що охопив вихідців із дворянства та різночинної інтелігенції Російської імперії у 60-х – 80-х роках 19 ст. Представники цього напрямку виражали інтереси селянської демократії, поєднуючи радикально-буржуазно-демократичну і антикріпосницьку програму з ідеалами утопічного соціалізму.

Ідеологія народництва

- Народники **вірили в самобутній розвиток Росії** – в те, що вона може **уникнути капіталістичного шляху розвитку**. На їх думку, **Росія була ближче усіх інших держав до соціалізму**, оскільки основою російського суспільства залишалася **община**, яку народники вважали зародком соціалістичних відносин. **Їх мета – селянська революція.**
- У діяльності народників виокремлюють **три етапи.**

Перший етап (1859-1875 рр.)

- Початковий етап проходив під гаслом **«Ходіння в народ»**, коли близько 3 тис. народників влаштувалися на різні роботи в селах, агітували селян, підбурювали їх до повстання.
- **«Ходіння в народ» охопило майже всю Україну.**

Другий етап

(друга половина 70-х рр. XIX ст.)

- На другому етапі, у другій половині 70-х рр., народники розгорнули **масштабну пропагандистську роботу серед селянства** та в містах.
- В 1876 народники створили революційну організацію **«Земля і Воля»**. Своїм головним завданням вона вважала підготовку селянського повстання, визнавала можливість особливого некапіталістичного соціально-економічного розвитку Росії, основою якого мала стати сільська община
- У цей час виникають **народницькі гуртки** в **Києві, Одесі, Чернігові**.
- В Києві створюється **«Київська громада»**, до якої входили Віра Засулич, В.Дебогорій-Мокрієвич, Я.Стефанович. В Одесі діяв видатний народник **Андрій Желябов**.
- **Гурток “південних бунтарів” намагався організувати повстання (Чигиринська змова 1877 р.)**

Чигиринська змова 1877 р.

- **Чигиринська змова 1877** — спроба селянського повстання, підготованого гуртком **революціонерів-народників «Таємна дружина»** в Чигиринському повіті Київської губернії.
- Організатором змови був **Яків Стефанович**, який використав фальшиві грамоти, що в них нібито **цар закликав селян повстати проти панів**. Він також закликав малоземельних селян **не сплачувати податків і домагатися розподілу панських земель**.
- Селянський рух охоплював **40 сіл**, його осередком було село **Шабельники**.
- Повстання було призначене на **жовтень 1877 року**, але змова була розкрита і близько **1 000 селян притягнуто до слідства**.
- Суд у Києві (червень 1879 року) засудив активістів змови на заслання, а кількох на каторгу.

Третій етап (80-ті рр. XIX ст.)

- 1879 р. народники розколюються на дві організації – «Народна воля», що намагалася запровадити політичну свободу в Росії шляхом терору, та «Чорний переділ».
- «Чорний переділ» **поширив свою агітацію на робітників**. У Києві в 1880 р. засновано **«Південно-російський робітничий союз»**.
- **«Народна воля» перейшла до активної боротьби з самодержавством методом ТЕРОРУ**. Першою його жертвою став **генерал-губернатор Трепов**, в якого стріляла **Віра Засулич (1878 р.)**.
- Після кількох спроб вбити царя Олександра II **1 березня 1881 р. в Петербурзі вони нарешті досягай своєї мети**.
- Однак це тільки змінило ситуацію в країні на гірше, змовники були викриті й відправлені на шибеницю. Серед страчених був і уродженець України – геніальний винахідник, автор проекту реактивного космічного корабля **М.Кибальчич**.
- У **1885 р.** народники з метою оживити свій рух зібрали в **Катеринославі** з'їзд, але невдовзі їх керівники були заарештовані, і **народницький рух припинив свою діяльність**.

Засулич Віра Іванівна

24 січня (за іншими відомостями 28 січня) 1878 р. намагалась застрелити з пістолета петербурзького градоначальника **Ф.Трепова**. Причина - наказ Трепова про тілесне покарання ув'язненого революціонера Боголюбова (Ємельянов О.П.), який не захотів вітати Трепова в тюремній камері зняттям головного убору. Засулич прийшла на прийом до Трепова і двічі стрелила йому в живіт, важко поранивши. Була арештована, але на суді викликала симпатії суду присяжних засідателів і 31 березня 1878 р. суд повністю виправдав Засулич.

Микола Кибальчич

винахідник і
революціонер-
народник українського
походження.
Автор схеми першого у
світі реактивного
літального апарата.
Страчений за замах на
імператора
Олександра II.

6. Посилення реакції під час царювання Олександра III

Олександр III

**російський імператор
1881-1894**

Другий син
Олександра II

Олександр III: загальна характеристика

- Олександр III спочатку готувався до військової служби, але після смерті старшого брата Миколи в 1865 р. став спадкоємцем трону.
- Був людиною **грубою, обмеженою і малоосвіченою**.
- Найближчим його наставником і радником був **К.Побєдоносцев** який мав на царя величезний вплив.

**Победоносцев
Константин
Петрович**

Коливання між ліберальним та реакційним курсом

- Вступивши на престол після вбивства народовольцями батька, Олександр III, побоюючись замахів, перебував в основному в Гатчинському палаці, за що був прозваний **«гатчинським в'язнем»**.
- В перші місяці він **коливався між ліберальним та реакційним курсом**, що було викликано боротьбою різних груп в урядових колах — **М. Т. Лоріс-Мєліков, Олександр Абаза та Д. А. Милютін** з одного боку і **К.Побєдоносцев** з іншого.
- 29 квітня 1881 р. виступив з **маніфестом про зміцнення самодержавства**, що ознаменувало **перехід до реакції**.
- **Проте в першій половині 80-х років** усе ж таки було проведено **ряд прогресивних реформ** — **скасовано подушну подать, введено обов'язковий викуп, знижено викупні платежі**.

Перехід до реакції

- З відставки міністра внутрішніх справ Миколи Ігнат'єва і призначення на цей пост **Дмитра Толстого** розпочався **період відкритої реакції**.
- Наприкінці 80-х на початку 90-х років були проведені **реакційні реформи** — *запроваджено інститут земських начальників, переглянуто земські та городові статuti тощо.*

Зовнішня політика

- Зовнішню політику країни цар в значній мірі визначав сам.
- **Завершив приєднання до Росії Середньої Азії (1885).**
- В результаті економічних та політичних суперечностей у 80-х роках **погіршилися стосунки з Німеччиною** і розпочалося **зближення з Францією** яке завершилося оформленням франко-російського союзу (1891—1893).
- Під час російсько-турецької війни командував Рущукським загоном, але проявив себе бездарним воєначальником.

Микола II Кривавий

20.10

(1.11) 1894-2.03 (15.03) 1917

Коронація:

14 (26) травня 1896

Ходинська трагедія

18 травня 1896 р.

1360 загиблих

7. Братство тарасівців

Українська таємна організація,
заснована групою українських
студентів улітку **1892 р.**
на могилі Т.Шевченка
в Каневі.

Учасники Братства Тарасівців у Харкові (1891).

Микола Іванович Міхновський

український політичний і громадський діяч, адвокат, публіцист, перший ідеолог українського націоналізму та організатор війська.

Основні ідейні засади

- **Українці є окремою нацією.**
- Як і кожна нація, українці потребують **національної волі** для праці й поступу.
- **Повна автономія України** (на той час висунути це гасло не наважувався ніхто).
- **Єдність українського народу** (це гасло стало зародком майбутньої ідеї соборності Української держави).
- Негативне ставлення до українофільства (культурництва), але визнання при цьому його користі для національного руху.
- **Радикалізм і екстремізм** щодо **відступників**.
- Необхідність **створення українських шкіл**.
- **Боротьба за використання української мови** в школі, державних установах та родині.

Принцип і форма діяльності

- Братство було створене **за принципом таємної організації** і поділялося на «п'ятірки», які в середині 90-х рр. XIX ст. діяли в **Харкові, Одесі, Катеринославі, Полтаві, Чернігові** та деяких інших містах.
- Члени братства проводили в основному **організаційно-виховну роботу**, спрямовану на формування національної самосвідомості.

Історичне значення

- **Перша українська група, яка чітко висловила свої політичні вимоги**, започаткувавши цим період політизації українського руху в Наддніпрянщині.
- Діяльність братства знайшла продовження **в студентських громадах**, а найбільше в харківській, з якої згодом постала **перша в Наддніпрянщині українська політична партія — Революційна українська партія**.
- Братство **сприяло вихованню історичних діячів**, з якими пов'язаний подальший українських рух і, зокрема, **перші кроки українського націоналізму як окремої політичної течії**.